

A NYELVEK ROKONSÁGA

A ma is élő, valamint a nyelvemlékekből jól ismert holt nyelvek mintegy 300 rokonsági csoportba, ún. nyelvcsaládba sorolhatók aszerint, hogy lazább vagy szorosabb genetikus kapcsolatban állanak egymással. A rokonság, a genetikus kapcsolat annyit jelent, hogy korábban, évszázadok vagy évezredek előtt egy alapnyelvből (régibb elnevezéssel: ősnyelvből; a szláv nyelvek alapnyelvét ma is ősszlávnak nevezik) váltak szét az illető nyelveket beszélő népek, történelmük alakulása, egymástól való elvándorlásuk folytán, és új lakóhelyükön a korábbi nyelvi és társadalmi kölcsönhatás meglazult vagy megszűnt. Ilyen a bennünket közelebről érintő finnugor, illetőleg uráli nyelvek esete, amelybe a magyar is beletartozik. Ha a szétvált népek (törzsek) közti távolság nem túl nagy, és az érintkezés nem szűnt meg teljesen, akkor az alapnyelvből leszármazó ún. leánynyelvek többékevésbé hasonlóak maradnak, úgyhogy adott esetben a kölcsönös érthetőség bizonyos foka is fennáll, és még a nem szakember nyelvész vagy történész is könnyen felismeri köztük a rokoni kapcsolatokat. Ez a helyzet a szláv, a germán, az újlatin (vagy román) nyelvek között, míg a régen szétvált és kapcsolat nélküli leánynyelvek nem érthetőek az illető népek beszélői között, a nem szakember pedig fel sem ismeri a csak tudományos módszerrel megállapítható rokonságot. Ennek vizsgálati módszerét nevezzük történeti és összehasonlító nyelvészetnek. Az uráli, illetve finnugor népek és nyelveik rokonságát ezzel a módszerrel lehetett kimutatni.

A kettős elnevezés lényegében ugyanazt az eljárást takarja. A nyelvtörténeti módszer egy-egy nyelv történeti változásait követi nyomon, az összehasonlító módszer a rokonnak vélt nyelveket, nyelvcsoportokat vonja bele a vizsgálatba. A rokonság bizonyítékának alapja az ún. hangtörvények sora. Hangtörvények akkor mutathatók ki, ha egyazon nyelv történeti változásaiban vagy néhány rokonnak tartott nyelv között az összehasonlított szavakban és nyelvtani alakokban rendszeres, ismétlődő hangváltozások jelentkeznek. Nyelvünkben pl. a XIV–XVI. század között lezajlott egy *cht* > *it* (>*it*)-féle hangválto-

zás: *tonocht* > *tonoit* > *tanít*, amely minden ilyen végződésű, ill. képzős szóra kiterjedt. A rokon népek nyelveinek viszonylatában a magyar szókezdő *f* tűnik föl, amely az ősi eredetű szavakban egy eredeti *p* hang folytatása, pl.: *fészek* = finn *pesä*, osztják *pit*, zürjén *poz*; a magyar szó végén álló *k* ősi képző folytatása. Az indogermán vagy indoeurópai nyelvek germán ágában az angol és a német között *t* ~ *c* megfelelést találunk szó elején, pl. angol *ten* ‘tíz’ ~ német *zehn* (a *z* betű *c* hangot jelöl), *tongue* ‘nyelv (főleg a testrészt)’ ~ *Zunge*.

A hangtörvények nem kivételnélküliek, mint a természeti törvények, különféle hatások következtében eltérhetnek a szabályosabb alakoktól. Ilyen hatást fejthet ki az idegen nyelvből átvett szóalak. A német *Pelz* ‘szőrme, bunda’ a latin *pellicia* átvétele, s itt megőrződött a szó eleji *p*, holott *f* hangnak kellene állnia, mert a latin és német ősi szavakban a *p* ~ *f* megfelelés szabálya: latin *piscis* ‘hal’ ~ német *Fisch*, *pecus* ‘barom’ ~ *Vieh* (a németben a *v* betű leggyakrabban *f* hangot jelöl).

Az egyes szavak összevetésekor figyelembe kell venni jelentéseiket is. Ezek sok esetben nem azonosak vagy csak hasonlóak, ti. a szavak jelentése szintén gyakran megváltozik az évszázadok folyamán. A magyar *lúd* azonos eredetű a finn *lintu* szóval, amelynek madár a jelentése. A finnugor alapnyelvben valószínűleg szintén ezt jelenthette.

A rokonsági vizsgálatokban meghatározó a hangtörvények bizonyító ereje; sajnos a módszertelen délibábos nyelvészkedők ezt a kritériumot rendszerint elhanyagolják. Ez vonatkozik a sumer-magyar rokonság elméletére, amelynek részletes bírálatára itt nincs mód. Kétségtelen azonban, hogy a XVIII–XIX. században kialakult nyelvtörténeti és összehasonlító módszer felfedezése és alkalmazása előtt még csupán hasonló jelentésű szavak összecsengéséből próbáltak rokonságra következtetni, és a viszonylag rövidebb ideje szétvált nyelvégek tagjainak kapcsolatát (germán, szláv, újlatin nyelvek stb.) helyesen állapították meg az illető nyelvek nagy hasonlósága alapján.

A nyelvi rokonságot családfákon és egyéb diagramokon szokták ábrázolni. A következőkben az indogermán nyelvekre az August Schleicher-féle ábrát (Stammbaum) alkalmazzuk (l. 81. oldal), amelyet sokan bíráltak, de amely nagy vonalakban jól láttatja az összefüggéseket és kapcsolatokat. Az indoeurópai, uráli, sémi-hámi stb. nyelvcsaládon túl azonban még több szintű az egymástól különvált nyelvek, főképp az óceáni nyelvek köre, és ott az alábbi elnevezéseket használjuk:

Nagy nyelvtörzs
Nyelvtörzs
Nyelvcsalád
Nyelvág
Leánynyelv
Alcsoport

A nyelvcsoport (vagy csak: nyelvek) elnevezést akkor alkalmazzuk, ha a rokonsági összefüggés homályos vagy aligha helytálló, de több kutató valónak véli. A bizonytalanság főként az írásbeliség nélküli nyelvek rokonításában merül föl, az afrikai, amerikai indián, óceáni és más nyelvek körében, vagyis a világ nyelveinek túlnyomó többségében. Nyelvemlékek, írásos dokumentumok hiányában ugyanis a hangtörvények kimutatása sokkal nehezebb, az összehasonlítások inkább csak hipotézisek felállítását teszik lehetővé. Ebből az is következik, hogy vannak rokontalan, elszigetelt nyelvek, amelyek bizonyíthatóan sem a szomszéd nyelvekkel, sem távolibbakkal nem állnak rokoni kapcsolatban. Az ismertebbek közül ilyen elszigetelt nyelv Európában, a Pireneusok térségében a baszk, Ázsiában a japán és a koreai (mindkettőt megpróbálták az uráli nyelvekkel rokonítani), Afrikában a Niger-folyó térségében a szongai stb. Számos kutató – folytatván a bibliai Babel történetét, tudományos mezbe öltöztetve – a világ valamennyi nyelvét egyetlen nagy nyelvcsaládra, egyetlen ősnyelvre kívánja visszavezetni, illetve onnan levezetni. Ez a monogenezis elmélete. Mások, a jelen kötet szerzője is, úgy vélik, hogy a világ nyelvei nem egyetlen ősnyelvből származnak, és az egymással bebizonyíthatóan nem rokon nagy nyelvcsaládok nem vonhatók össze egy nagyobb egészbe. Ez a poligenezis elmélete.

A nyelvek osztályozása tekintetében még egy probléma merül fel: a nyelv és a nyelvjárás közti elhatárolás. Az alapnyelvből kiváló nyelvek a kezdeti időszakban kevésbé különböztek egymástól, és a változások mértéke különböző volt az egyes nyelvcsaládokon belül. Ezért van az, hogy a szláv nyelvek jó ezer éves szétválásuk óta – különösen a szomszéd nyelvek – elég jól érthetőek egymás között. Azt is figyelembe kell venni, hogy a kikövetkeztetett vagy dokumentált alapnyelvek sem voltak egységesek, az egyes csoportok és nyelvi rétegek között mindig volt különbség, mint ahogyan ez bármely nyelv egyéneinek beszédmódja között is észrevehető. Nem a latin irodalmi nyelvből váltak ki a ma létező újlatin nyelvek, hanem